

ՀԱՅ ՏԱՌԵՐԻ ՈՒ ՏՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՏՕՆԸ *)

I

Մեզ վիճակւած է այսօր տօնել համազգային մեծ տօնը. տօն այն վեհ, փառահեղ գործի, որը երկար ու ձիգ դարերի ընթացքում՝ երբեմն դանդաղ, երբեմն էլ արագ, նայած քաղաքական տիրող պայմաններին, քայլել՝ անցել է ու հասել մեզ և որով այժմ ոգևորւում ու պարծկնում ենք:

Եւ այսպէս, այսօր մենք կանգնած ենք հայ սօսոսների գիւտի 1500-ամեայ և տպագրութեան 400-ամեայ մեծ, վիթխարի, մինչև այժմ մեր կիանքում չը տեսնուած տօնի առջև: Յարգել, գնահատել այդ տօնը, նշանակում է միևնոյն ժամանակ յարգել ու գնահատել հայ կուլտուրան, առաջխաղացող միտքն ու ստեղծագործող ունակներին, որոնք անդուլ ջանքեր, եռանդ են թափել ու գործելով տիրող անապատ պայմանների մէջ՝ բեթիմների ծանրութեան տակ տնքալով, առանց վհատելու, շարունակ հայ գիրքն ու տառերը ձեռքերին բռնած՝ ճեղքելով թանձր, խեղդող խաւարը, անցել են առաջ և յոգնած ընկել ու սեղ գրաւել հայկական պանթէօնի մէջ:

Հայ գրքի, գրականութեան ու տպագրութեան պատմութիւնը մեզ շատ բան է ասում հայ մտքի մարտիրոսների, տիտանների կրած ծանր օրերի ու զրկանքների մասին: Եւ հայ խոսքի անդաստանը հերկող անխոնջ մշակների չարչարանքների, զրկանքների ու զոհարեցութիւնների գնովն է ստեղծւել հայկական գրականութիւնն ու կուլտուրան, որոնցով այսօր մուտք ու ընդունելութիւն ենք գտնում քաղա-

*) Այս յօդուածը գրելիս օգտուել ենք Լէօի «Հայ գրքի տօնը» աշխատութիւնից:
Գ. Բ.

քակիրթ, լուսաւոր ազգերի ու ժողովուրդների շրջաններում...

Ապա ուրեմն մի քիչ թերթենք այդ էջերը:

Թոսարով երրորդի օրով հայ արքունիքում գրագրի պաշտօն էր վարում՝ Տարօն դաւառի Հացեկիաց գիւղից Մեսրոպ անունով մէկը, որը քաջ տիրապետում էր յունարէն, պարսկերէն և ասորաց լեզուներին:

Շուտով Մեսրոպը թողեց այդ պաշտօնը և մտաւ ժողովրդի մէջ՝ քրիստոնէութիւն տարածելու համար, բայց արգելքների շատ հանդիպեց, որովհետեւ հայ ժողովուրդը, չէր հասկանում այն լեզուները, որոնցով այդ ժամանակէն կրօնական գրքերն էին գրւած:

Չնայած որ Մեսրոպն այդ գրքերը թարգմանում էր հայերէն, այնուամենայնիւ արդիւնքը բացասական էր լինում: Նա յուսահատուած վերադարձաւ էջմիածին ու Սահակ կաթողիկոսի հետ սկսեց մտածել հայ տառեր ստեղծելու մասին...

Ինչպէս արեւելքում ապրող շատ ազգեր, նոյնպէս և հայերը մինչև տառերի գիւտը օգտուում էին Քաղդէայում ծնունդ առած գրութեան ձևերից, որոնք կոչուում են մեննայլրոշմ (հիէրօզլիֆ), իսկ քիչ յետոյ Հայաստանում ևս գոյութիւն ունէին սեպագծե կամ բեռածե գրութիւններ:

Հայոց Վռամշապուհ թագաւորը, որը նոյնպէս սիրում էր գիր և գրականութիւն, յայտնեց Մեսրոպին թէ Միջագետքում Դանիէլ անունով ասորի եպիսկոպոսի մօտ կան հայերէն տառեր:

Իսկոյն բերել տւին: Բայց այդ տառերը լրիւ չէին: Մեսրոպը երկար ժամանակ մտատանջութեան մէջ էր ընկել, դրա համար սկսեց ճանապարհորդել զանազան երկիրներ՝ պակաս տառերը գտնելու համար:

Եւ անա նա 404—412 թ. այդ պակաս տառերը գտաւ և լրացրեց:

Ու այդ ժամանակ Սահակն ու Մեսրոպ մեծը, լի հաւատով գործի անցան, բաց արին դպրոց և հայ մատաղ սերնդին ծանօթացրին հայ տառերի հետ:

Սկսեցին թարգմանել զանազան կրօնական գրքեր, որոնք դասագրքերի տեղ էին ծառայում: Եւ այսպիսով Սահակ ու Մեսրոպ հանդիսացան հայ խոսկան մտքի անդրանիկ մշակներն ու հերկողները... Նրանք լուսաւոր ջանքը ձեռքերին՝ Հայաստանի վրայով քայլեցին ու ամեն տեղ էլ վառեցին լուսաւորութեան անդրանիկ ճրագները, որոնց լոյսը սկզբներում շատ աղօտ էր, իսկ յետոյ կամաց-կամաց մեծացաւ ու շատացաւ: Եւ Հայաստանի մութ ու խաւար անկիւններում հետզհետէ վառեցին նորանոր կերօններ...

Հայոց գրականութեան հիմնադիրները, հայ առաջին թարգմանիչներն ու ուսուցիչները 40-ական թրւականներին այլևս չը կային... Նրանք յաւիտեան ննջելու էին գնացել, թողնելով ասպարէզը իրենց քաջահմուտ սաներին...

II

Մինչև XV-րդ դարի երկրորդ կէսը գրքերն ամեն տեղ գրոււմ էին ձեռքով: Պարզ է, որ այդ գրքերը չէին կարող ամենքին մատչելի լինել նախ՝ արժէքի տեսակէտից և երկրորդ՝ օրինակները սակաւաթիւ էին և չէին կարող մտնել ժողովրդական լայն խաւերը...

Եւ ահա 1455 թւին, գերմանական Մալնց քաղաքում, Յովհան Գուտտենբերգը, որ մի հասարակ բանւոր էր, հնարեց տպագրութեան գիւտը:

Տպագրութիւնը էփանացրեց գիրքը, մատչելի դարձրեց ժողովրդական ամենալայն խաւերին և այսպիսով տպագրւած գրքերը սկսեց տարածել աշխարհի ամեն կողմերում...

Եւրոպական ազգերը շտապեցին շահագործել տառերի գիւտը և օրըստօրէ լոյս տեսան զանազան գրքեր, թերթեր, հանդէսներ, ամսաթերթեր ու դասագրքեր...

Գրքերի միջոցով աշխարհի ամեն անկիւննե-
րումն էլ մարդկութիւնը ծանօթացաւ փայլուն, վսեմ
գաղափարների և շատ ու շատ գեղեցիկ մտքերի հետ...
Եւ ժամանակի ընթացքում այդ մտքերն ու գաղափար-
ները շատերի սեփականութիւնն ու կուլտը դարձան:

Այդ պատմական նշանաւոր օրից 57 տարի յետոյ՝ 1512 թւին, Վենետիկի բազմաթիւ տպարաններից մէկում Յակոբ անունով մի հայի ձեռքով տպւեց հայերէն անդրանիկ գիրքը, որը կոչւում էր «Պարզատումար»:
Այդ գիրքը մի օրացոյց էր:

Հետեւեալ 1513 թւականին նոյն Վենետիկում և նոյն տպարանում տպւեցին 4 հայերէն ուրիշ գրքեր, զբանցից մէկի վրայ գրւած էր հետեւեալ սողերը՝ «Ով որ կարդայք մեղաց թողութիւն խնդրեցէք Աստծոյ» *):

Համարեա կէս դար հայերէն այլևս ոչ մի գիրք չը տպւեց: Վենետիկում (1556) Աբգար դպիրը (Թիւրքիայի Թոքատ քաղաքից) տպեց հայերէն «Մաղմոս» և ապա նա տպարանը տեղափոխեց Թիւրքաց մայրաքաղաքը՝ Կ. Պօլիս, այդտեղ, մանաւանդ սկզբընական շրջանում տպագրական գործը կանոնաւոր առաջ ընթացաւ:

Հռոմում ևս 1584 թւին տպւեց հայերէն «Տոմար Գրիգորեան» անունով մի գիրք: Իսկ երեք տարի յետոյ (1587) Վենետիկում՝ Յովհաննէս Տէրզնցի քահանան տպագրեց մի «Մաղմոսարան»:

Այսպիսով հայերէն առաջին տպագրութիւնը սկսեց 1512 թւին և համարեա մի դարի ընթացքում տպագրեցին իննը գիրք միայն...

Ինչպէս տեսնում ենք հայ տպագրութիւնը XVI-րդ դարում առաջ շարժւեց՝ շատ դանդաղ քայլերով...

III

XVII և XVIII-րդ դարերում հայ տպագրութեան գործը զարգանալով հանդերձ, սկսեց նաև նորանոր

*) Տես Լէօի «Հայ գրքի սօնը» երես 65—66:

նւաճումներ անել... Հայկական շատ ու շատ վայրերում բացեցին բազմաթիւ դպրոցներ ու հիմնեցին զանազան հրատարակչական ընկերութիւններ՝ գլխաւորապէս քարոզչական, միսիօներական նպատակներով:

Հրատարակեցին գրքեր, հանդէսներ, պարբերական թերթեր: Այդ դարերում գործում էին և անհատներ և խմբեր և՛ թէ՛ միութիւններ (Միութարեանները), որոնք գործում էին տենդոտ ոգևորութեամբ ու մեծ հաւատով:

Ազգի քիչ թէ շատ գիտակից մասը զգում ու հասկանում էր ժամանակի հրամայողական պահանջը և աշխատանք, եռանդ էր թափում՝ հայ գրականութեան ու կուլտարայի զարգացման և առաջխաղացման համար: Կամաց-կամաց հայ միտքը սկսեց լուսաւորել ու յառաջադիմել՝ չընայած քաղաքական մի շարք ճնշումներին ու աննպաստ հանգամանքներին...

Եւրոպայի, Ասիայի, Աֆրիկայի ու Ամերիկայի հայաբնակ վայրերում բացւում էին տպարաններ, դրանցից շատերը տպագրութեան ու հրատարակչական գործում մեծ ու կարևոր դեր են խաղացել:

Հետևեալ XIX և XX-րդ դարերում արևի տակ, երկրագնդի վրայ հայկական տպարանների մի ցանց էր կազմուած... Ամեն տեղ ուր ապրում էր հայը՝ զգացւում էր տպագրական խօսքի անհրաժեշտութիւնը:

Եւ գաղթական ազգի հետ միասին գաղթում էին նաև հայ տառերն ու տպարանները... Այդ դարերում հայ գրականութիւնը աւելի ծաղկեց. հայ հրապարակախօսութիւնը, բանաստեղծութիւնը, վիպասանութիւնն ու թատերագրութիւնը լայն ծաւալ ընդունեցին:

Հրապարակ իջան մտաւոր ուժեր, տաղանդաւոր գրողներ ու հրապարակախօսներ... Հիմնեցին թերթեր, օրգաններ, ընկերութիւններ կուսակցութիւններ կային: Այսպիսով ստեղծեց հայ գրականութիւնն ու կուլտուրան:

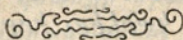
Հայ լուսաւոր մտքի, գրական շարժումների կենտրոնները այժմ հանդիսանում են՝ Կ. Պօլիսը, Թիֆլիսը, Էջմիածինը, Վենետիկը, Վիէննան, Մօսկան, Փարիզը, Ժընը և ուրիշ այլ քաքաքները:

Անցեալներում եղել են նաև ուրիշ կենտրոններ, որոնք ժամանակի ընթացքում տեղի են տւել աւելի ուժեղներին: Եւ հայոց գրականութեան պատմութեան մէջ հայ մտքի լուսաւորութեան, վերածնութեան կենտրոններն ու աշխատող, մտաւոր ուժերը տեղ են գրաւում՝ իրենց ցոյց տւած մտաւոր օգուտների համեմատ:

Ահա այսօր այդ խոշոր գործերի գնահատման օրն է... այդ գործերի, աշխատանքների ու ստեղծագործութիւնների շնորհիւ է, որ մենք կուլտուրական ազգ կոչուելու հաւակնութիւն ունենք... Ուստի այդ տօնը պիտի համարւի ազգի ինքնագիտակցութեան տօն ու պիտի աշխատել տօնել, որքան կարելի է ճոխ ու փառաւոր, որովհետև նա արժանի է այդ փառքին, մի փառք, որը ստեղծել է դարերի ընթացքում՝ հարիւրաւոր մտաւոր ուժերի զոհարերութեամբ:

Դր. Բալասթեկեան

Թիֆլիս

«Ջ Ա Ի Օ» — Ահարոնեանի

«Պատանի»-ի III գրքոյկում, Ահարոնեանի պատկերների մասին պարզել հմ իմ տպաւորութիւնները մի քանի խօսքով: Այժմ իւրաքանչիւր պատկերի, առանձին առանձին ոճի, լեզւի, պատկերաւորութեան, նիւթի ընական և անընականութեան ու այլ կէտերի մասին գրեթէ նոյնը պիտի ասէի: Փոխանակ այդ աւելորդ կրկնութեան, կաշխատեմ պատկերների մէջ արժարժող գաղափարները աւելի պարզ և ընդարձակօրէն դուրս բերել, ինչպէս խոստացել էի և փորձել «Նայը» պատկերում: